

JE PRIRODZENÝ POSTOJ POSTOJOM? (Problematika prirodzeného postoja v Husserlových textoch o redukcii)

JAROSLAVA KUNSCHOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KUNSCHOVÁ J.: Is Natural Attitude Still an Attitude?
(The Problematics of Natural Attitude in Husserl's Works on Reduction)
FILOZOFIA 60, 2005, No 3, p. 155

The natural attitude is the ground of Edmund Husserl's phenomenology and as such it is connected with reduction and also constitution. This notion influences other phenomenological investigations. Natural attitude has its specific position among other attitudes (what is reflected in the question, if it is still an attitude). However, its definition is to some extent problematic. The paper deals with the notion of natural attitude in Husserl's texts about reduction, for instance with its connection to „themes“, natural world and other attitudes. It pays attention to its transcendental dimension, its rather paradoxical structure and also to its critical context.

Prirodzený postoj („natürliche Einstellung“) je východiskom fenomenológie Edmunda Husserla, jeho skúmanie a opis bude sprevádzať a spoluurčovať ďalšiu cestu fenomenologickej metódy. Charakteristika prirodzeného postoja je však v niektorých ohľadoch *problematická*, Edmund Husserl sa k nej často vracal a v neskoršom období dochádza k jej *rozšíreniu*. V texte bude možné postupne sledovať základnú charakteristiku prirodzeného postoja (na pozadí Husserlových *Ideen I.*), jeho vzťah k „témam“ a k iným postojom (na pozadí *Hua XXXIV.*), na základe čoho bude možné položiť niekoľko kritických otázok.

Keďže „prirodzené“ je spojené so začiatkom aj zavŕšením fenomenológie, je niečím, čoho sa v redukcii vzdáme, ale budeme sa k nemu môcť vrátiť, a keďže prirodzený postoj je popri iných postojoch v istých ohľadoch výnimočný, možno hovoriť o jeho *paradoxnej* štruktúre.

„*Natürliche*“, „*Einstellung*“. Slovo „*natürlich*“ nesie so sebou viacero možností prekladu: okrem slova *prirodzený* je *nemecký* výraz „*die Natur*“ spojený s povahou a prírodou.¹ Avšak povaha navodzujúca prítomnosť podstaty je u Husserla samostatnou problematikou eidetickej sféry (podstát, „*Wesen*“), ktorá je od prirodzenej sféry odlišená. Prirodzené sa tu nechápe ani ako odvodené z prírodného. Aj keď má príroda v prirodzenom postoji svoje miesto, oblasť prirodzeného je širšia a zahŕňa napr. celú sféru praktického obstarávania, kultúrnych výtvorov, života v spoločnosti. Spojenie so samozrejmým, bežným, normálnym či obyčajným („*natürlich*“ v zmysle *samozrejme*) nie je v rozpore s ponímaním prirodzeného, ale ani ho úplne nevystihuje. Z tohto

¹ Das liegt in der Natur der Sache (Je to v povahe veci) alebo Das ist gegen die Natur (Je to proti prírode) ([1], 1 – 19).

Blížšie aj M. Marcelli: *Poznámky príležitostného prekladateľa*. In: *Anthropos* 1, 2004, s. 64.

pohľadu ide skôr o to, čo je nám vlastné v našom každodennom-prirodzenom živote, pri stretnutí človeka so svetom, s druhými, pri spoznávaní, vnímaní, resp. v rôznych situáciách, akými sú napr. činnosti, pozorovanie, orientácia. Aj keď prirodzený postoj obsahuje samozrejmosť, jeho záber je väčší, na jeho pôde sa môžu vytvárať vedy. Slovo „normálny“ tvorí zase u Husserla vlastný priestor záujmu („Normalität“) a „každodenný“ („alltäglich“) sa spája s Martinom Heideggerom, čo je už iný filozofický kontext.² Husserlovo ponímanie postoja – „*Einstellung*“, „*attitude*“ – pravdepodobne odkazuje na štúdie psychológie 19. storočia, na experimentálnu psychológiu, školy Wilhelma Wundta a Franza Brentana. Postoj sa dá ilustrovať ako umiestnenie kamery, ktorá sníma záber, na ktorý je namierená. U G. E. Müllera a F. Schumanna sa v roku 1889 objavuje problematika postoja ako motorického seba-nastavenia (sich-einstellen), napr. v zmysle navyknutia a odhadu pri zdvíhaní istej váhy (zmenu pocítime, keď zdvihneme niečo ľahšie alebo ťažšie). Iným príkladom môže byť hranie na hudobnom nástroji a plynulé preladovanie počas hry z basového na husľový kľúč. Experimentálna psychológia spomína postoj aj pri vnímaní ilúzií (podľa pohybu očí, perspektívy či konfúzie, napr. pri vnímaní tvaru). V spomínaných prípadoch viedli štúdie k zisťovaniu prahu citlivosti alebo priemernej sily ilúzie ([9], 443, 245 – 246, 441 – 447, 549 – 533, 600 – 604). Postojový tonus zase vysvetľuje udržiavanie rovnováhy, „je prispôbením priestorovému svetu a pozadím, na ktorom vnímame priestorový svet. Obstaráva vzťahový rámec pre vnímanie stabilného sveta“ ([9], 550). Takto predstavený postoj sa prelína s fenomenológiou v základnom bode, ktorým je vnímanie.³

To, čo Husserl chápe pod „prirodzeným“, charakterizuje (z noetického hľadiska) v úvode *Ideen I.*: „Prirodzené poznanie sa začína skúsenosťou a zotrváva v skúsenosti.“ ([3], 7) Život v prirodzenom postoji je však rôznorodý a zasahuje sféru od praktického konania až po teoretické ukotvenie v príslušných prirodzených – faktických (duchovných a prírodných) vedách. Prirodzená sféra sa týka oblasti vnímania prostredníctvom zmyslových orgánov, spontánnych výkonov vedomia, porovnávania, odlišovania, skúmajúceho sledovania, počítania... Patrí sem aj sféra „teoretizujúceho vedomia v jeho rôznych formách a stupňoch“ ([3], 50), realizovanie rôznych záujmov (zainteresovaného pozorovateľa). Ľudia prirodzeného postoja sú „... ako ľudia prirodzeného života, predstavujúci, súdiaci, cítiaci, chcjúci v ‘prirodzenom postoji’“ ([3], 48).

Z ontologického pohľadu je prirodzený postoj spojený s prirodzeným svetom, okolím, horizontom, ktoré tvoria sféru časopriestorovej skutočnosti, sféru vecí, ktoré sa stávajú predmetom nášho poznávania alebo konania. Ak na jednom mieste hovorí Husserl o skúsenosti ako základe prirodzeného postoja, na inom mieste ju dopĺňa ideou sveta, ktorý „je neprestajne pre mňa stále ‘poruke’ a ja sám som jeho členom“ ([3], 50), ktorý je už stále pre mňa nejakým spôsobom tu, jestvujúci, veci sa v ňom už nejakým spôsobom nachádzajú („vorfinden“), je to sféra môjho „pred“, „okolo“, „oproti“ alebo „a tak ďalej“. Svet prirodzeného postoja je neoddeliteľne spojený s kladením jeho bytia

² „Prirodzený postoj, tento často zle pochopený Husserlov výraz, v žiadnom prípade neznamená... určitý ontologicky relevantný modus existencie...“ ([1], 11)

³ Základné priblíženie pojmu postoja podľa [7], 39 – 41; kontext experimentálnej psychológie pozri bližšie in: [9].

v podobe *generálnej tézy* prirodzeného postoja.⁴ Vzťah medzi prirodzeným postojom a svetom je korelatívny ([7], 52).

Na jednej strane už na východiskovom mieste fenomenológie možno pozorovať poukazy na celý rad určení, ktoré tvoria veľké témy fenomenológie – skúsenosť, spojenie cogito a príslušného cogitatum, intencionalita, svet, horizont. Na druhej strane je „prirodzený“ charakteristický tým, že vždy už na pôde prirodzeného postoja nejakým spôsobom sme, k veciam pristupujeme s rôznymi predstavami a predsudkami, nekladíme si otázky súvisiace s podstatou prirodzeného postoja ani s jeho kritikou. Prirodzený postoj je akýmsi „absolútnym predsudkom“ ([7], 61), ktorý prelomí až fenomenologická redukcia.

Postoj a téma. Pojem prirodzeného postoja, ako je predstavený predovšetkým v *Ideen I.*, sa dá na základe textov z neskoršieho obdobia (v *Hua XXXIV.*) rozšíriť a spresniť. Edmund Husserl vzťahuje prirodzený postoj a svet k dvom problémovým okruhom – k témam a k vzťahu medzi postojmi.

V prirodzenom postoji máme svoje *témy*, ktoré si vyberáme z prirodzeného sveta a kladieme ich ako absolútne, svet a veci vôbec („schlechthin“). Tieto tézy sú kladené s nárokom na platnosť, čo potvrdzuje štatút prirodzeného postoja z hľadiska jeho pozicionality. Ak sa v starších výkladoch hovorilo o svete a veciach rovnako – že svet a veci sú už nejakou tu, sú mi dané (čo sa stalo predmetom kritiky), neskôr Husserl tvrdí, že svet si človek s prirodzeným postojom vo všeobecnosti ako tému nemôže zvoliť, je to téma, ktorou sa zaoberajú filozofi a ktorá si vyžaduje zmenu postoja. Nezaujímať sa o svet ako celok, v prirodzenom postoji sú naše *záujmy* partikulárne. Inak povedané, ide o témy „vo zvláštnom zmysle špeciálnych predmetov alebo predmetných okruhov našej aktuálnej alebo habituálnej praxis, toho nášho zakúšajúceho, hodnotiaceho, konajúceho, logizujúceho (teoretického), na čo sme osobne prakticky nasmerovaní (napr. v ‘povolani’...). V tomto zmysle svet nie je normálnym spôsobom témou...“ ([4], 38). Medzi svetom a jeho vecami je rozdiel: „Jednotlivé je vždy jednotlivým zo sveta, ktorý je pritom mimotematickým pozadím alebo podkladom súcna.“ ([4], 125)

Aj keď sa toto určenie môže brať ako nepriama odpoveď na spomínanú kritiku, vzniká ďalšia otázka: Ako možno na poli prirodzeného postoja o svete, resp. o svete vcelku vôbec hovoriť? V širšom zmysle určuje Husserl svet ako veľký fenomén, v užšom zmysle ako zvláštny svet toho ktorého faktického postoja, resp. v jazyku tém – existujú veľké témy, čosi ako tematické pozadie malých tém. Ak na jednom mieste hovorí Husserl akoby protichodne o tom, že generálna téza prirodzeného postoja má ako generálnu tému svet, ale že svet nemáme ako vlastnú tému, pristupuje tak k určeniu sveta ako toho „a tak ďalej“, ako tematického *horizontu* s otvorenou možnosťou čerpania stále nových tém.⁵

⁴ „Tento‘ svet ako skutočnosť je vždy tu, nanajvýš tu alebo tam ‘inak’, než som mienil, to alebo ono je z *neho* z titulu ‘zdaní’, ‘halucinácie’ alebo podobne takpovediac vyčiarknuté, z *neho*, ktorý je – v zmysle generálnej tézy – vždy jestvujúcim svetom.“ ([3], 53)

⁵ Záleží aj na kontexte a určení relativity a absolútности v prirodzenom a fenomenologickom postoji (napr. v prípade absolútneho v zdanlivom zmysle a absolútnej témy) aj v ďalších prípadoch – ak raz stojím na pôde fenomenologického postoja, moje určenia sú tým poznačené. K určeniu pojmov dochádza postupne, čo sťažuje orientáciu v prípade niektorých, na prvý pohľad

Postoje. Druhý okruh tejto problematiky otváraajú dve otázky: Je prirodzený postoj ešte postojom? Aké sú ďalšie postoje? Husserl už nehovorí o prirodzenom postoji, ale o *postojoch*. A stojí pred problémom, či osobitosť prirodzeného postoja nevystupuje za hranice toho, čo je postoj, do takej miery, že už vlastne nejde o postoj.⁶ Zvýrazňovanie zvláštnosti a dôležitosti prirodzeného postoja sa u Husserla stupňuje v neskoršom diele.

Prednosťou prirodzeného postoja je skutočnosť, že v porovnaní s inými postojmi nie je ľubovoľný. Pre život v ňom sa nemôžeme vo vlastnom zmysle rozhodnúť, vždy už v ňom nejakým spôsobom sme. Ďalšie postoje sa môžu odvíjať až od neho.

Hovoriť o vzťahoch medzi postojmi je možné vtedy, keď sú tieto nové postoje (predovšetkým postoj transcendentálneho nezainteresovaného pozorovateľa) popri prirodzenom postoji už nejakým spôsobom určené. Ak by jednoducho zotrvali na prirodzenom postoji, nešlo by reálne o problematiku ďalších postojov v širšom zmysle slova.

Možnosť viacerých postojov poukazuje na prítomnosť *redukcie* a na predpoklad istého rozštiepenia Ja (Ich-spaltung) na vyššie a nižšie Ja. Tým vzniká nový problém týkajúci sa paralelizmu prirodzeného a transcendentálneho postoja. Môže žiť Ja naraz v dvoch postojoch? Ide o život dvoch samostatných Ja? Ako sa dá prechod medzi týmito postojmi realizovať? Podľa Husserla rozštiepenie neznamena oddelenie nejakých dvoch Ja, Ja si zachováva svoju identitu (ktorú má už na pôde prirodzeného postoja). Po redukcii a získaní fenomenologického postoja budeme môcť hovoriť skôr o druhu ingerencie do prirodzeného postoja. Aj keď žijem v prirodzenom postoji, zostávam napr. v istých ohľadoch a habitualitách transcendentalistom. Konzekventne sa fenomenologický postoj dokonca nedá opustiť, toto rozhodnutie je nekonečné a neodvolateľné. A naopak, ak sa mi otvorí fenomenologický postoj, nestrácam tým celkom to, čo som mal predtým. Tieto nové určenia vrhajú svetlo na štatút a odôvodnenie prirodzeného postoja – aj keď je naivný, žijeme v ňom akoby s klapkami na očiach, aj keď nie je preverený zásadnejšou kritikou, pochybovaním, nie je chybný, stáva sa istým prostriedkom ďalšieho skúmania. Takto vznikla nová situácia, v ktorej už ďalšiu charakteristiku prirodzeného postoja možno čítať z pozícií fenomenologického postoja.

Fenomenologický postoj je však len jedným z postojov. Husserl sa pokúša hierarchizovať postoje a určovať ich na základe viacerých kritérií; popri otázke vôle, moci, rozhodnutia stojí v popredí univerzálny etický postoj ([4], text Nr. 2, § 2). Akákoľvek relativita a odvodenosť, ktorá by sa mohla vzťahovať na iné postoje, pre etický postoj neplatí. Aj keď Husserl neurčuje presné podmienky postojovej štruktúry, možno sa domnievať, že okrem výsadného určenia (aj keď v oboch prípadoch iného) prirodzeného a etického postoja sú všetky postoje prepojené sieťou vzájomných vplyvov a závislostí – podobným spôsobom ako v situácii rozštiepenia Ja, ktoré však vlastne nie je samostatne oddelenou časťou Ja. Skôr než o napätí hovorí Husserl o „znášaní sa“ a „mierumilovnom spolužití“ postojov. Naproti tomu však môže vzniknúť situácia, keď si zotrvanie

protirečivých téz (k problematike tohto vyjadrenia pozri napr. ([4], 125 – 126).

⁶ „Svet ako univerzum nie je v ‘prirodzenom postoji’ vo všeobecnosti téma, takže to vlastne nie je *postoj*. Svet je daný vopred, je poľom všetkých prirodzených postojov vo vlastnom tematickom zmysle.“ ([4], 14)

v jednom postoji vyžaduje potlačiť do úzadia iný. Táto činnosť sa môže kryť s istou parciálnou epoché ([7], 49).⁷

V *Ideen I.* spomína Husserl ďalšiu vrstvu postoja, ktorej prítomnosť už v nasledujúcich textoch predpokladá. Keď sa zaoberá faktmi, hovorí o možnosti prechodu k uchopeniu invariantu, od náhodnosti a podmienenosti smerom k nevyhnutnosti. Prirodzený postoj získava dôležitý rozmer v podobe ideálneho okolia a vďaka eidetickej redukcii (prechodu od faktov k podstatám) aj možnosť eidetického postoja.

Iná paralela, ktorá však toto určenie dopĺňa, je prípadom rozčlenenia Ja na hlavné Ja a Ja vo vedľajších činnostiach. Popri hlavnom smerovaní sa človek môže alebo aj musí venovať iným činnostiam. Husserl uvádza príklad vedca, ktorý tíši svoje dieťa, alebo vedca, ktorý si na akademický rok zvolil istú tému štúdia, od ktorej odbočuje, avšak jeho asistent ho nabáda, aby sa k primárnej téme vrátil. Husserl ukazuje, ako možno pri návšteve obuvníka nájsť príklady teoretickej práce fenomenológa, prípad teológa, ktorý sa stane členom mestskej rady, je poukazom na viaceré vrstvy života („Lebensschichten“). „Špecifický postoj sa podobá zafarbeným okuliárom, ktoré všetko, čo cez ne vidíme, nechávajú javiť v príslušnom zafarbení“ ([7], 45). Hlavná činnosť (zoskupená okolo „Haupt-Ich“) dominuje nad partikulárnymi záujmami („Ich-Zerfahrenheit“) a do istej miery ich vždy nejakým spôsobom ovplyvňuje – zafarbuje. Aj napriek tomu, že ide v podstate o samostatné postoje, sú to skôr postoje v užšom slova zmysle (napr. zvlášťne postoje prirodzeného postoja). Celkom prirodzene sa tu ponúkajú aj iné otázky: problematika rozšírenia celej štruktúry vo vzťahu k iným a ich situácii v postojoch. V tejto analýze Husserl pokračuje otváraním ďalších veľkých tém: vzťah domáceho a cudzieho, kultúry, spoločnstiev, tradície a pod.

Keď Husserl uvádza, že „všetky postoje však predchádza ‘prirodzený postoj’ a všetky majú základ v ‘prirodzenom postoji’“ ([4], 49), lepšie rozumieme, v akom zmysle hovorí o prirodzených alebo iných postojoch: nemyslí tým len detailnejší opis toho istého. Prirodzený – predfenomenologický postoj neznamena to isté, čo postoj v iných prípadoch, nie je len jedným spomedzi iných postojov.

Kritický kontext prirodzeného postoja. V čom problematika prirodzeného postoja pripomína paradoxnú štruktúru? Prvá otázka smeruje k tomu, z akej pozície o prirodzenom postoji (resp. o svete na pôde prirodzeného postoja) vôbec môžeme hovoriť. Prirodzený postoj sa nedokáže sám odôvodniť, tematizovať, nedokáže sa sám opísať tak, ako o ňom Husserl väčšinou hovoril. Problém opisu prirodzeného postoja, ktorý je motivovaný a možný až po vykonaní redukcie, je v porovnaní s *Ideen I.* čitateľnejší v textoch k redukcii z neskoršieho obdobia (napr. v rámci témy paralelizmu), kde sa s ním Husserl snaží vyrovnáť.⁸

S tým súvisí okruh otázok týkajúcich sa intersubjektivity, jednoty a celku sveta – svet by sa v rámci mnohosti a rôznosti nemal rozpadnúť na množstvo svetov v zmysle malých tém. Tomuto rozpadu zabraňuje a dovoľuje hovoriť o svete ako jednom a jednotnom ponímaní horizontu v rôznych podobách – od horizontovej intencionality,

⁷V rámci postoja existuje odkazová súvislosť (Verweisungszusammenhang) a istá odkázanosť (Verweisung) existuje aj medzi postojmi. To, čo postoje spája, je predovšetkým identita Ja. Luft [7] uvádza, že tieto „svety Ja“ sa označujú ako domáci svet (Heimwelt).

⁸Napr. v podobe používania rôznych významov pojmu *absolútny*.

tematickej horizontovosti až po horizont sveta s celou štruktúrou odkazovania. Keď však Husserl hovorí o „horizonte horizontov“, resp. o univerzálnom horizonte, je toto určenie spojené s istými ťažkosťami a presunom problému na ďalšiu úroveň, čo by v skutočnosti viedlo k regresu – horizont všetkých horizontov nemôže byť určený opäť ako horizont.⁹

Sebastian Luft tento problém rozširuje a uvádza, že aj napriek nepopierateľnému záujmu o prirodzený postoj v neskoršom období sa Husserl celkom konzekventne tejto téme vlastne nevenoval, „nikdy nevypracoval systematiku prirodzeného postoja“ ([6], 117) a zaoberal sa hlavne jeho mundánnou rovinou. Nedostatočné vysvetlenie (podobne ako v prípade redukcie) však vedie k možným nepochopeniam. Aj napriek tomu je prirodzený svet jednou z oblastí, ktorá do veľkej miery inšpirovala ďalších filozofov v rámci fenomenologického hnutia aj mimo neho ([6], 117; [7], 72).¹⁰

Na nejasnostiach okolo postoja sa svojou mierou podpísalo množstvo termínov, ktoré Husserl používa (vnútorne psychologický, prírodovedecký, skúsenostne vedecký, komunikatívny, kritický a ďalšie) – podľa Ströckerovej indexu je ich takmer štyridsať ([4], 75; [8], 143 – 144; [7], 47). Paradoxnosť prirodzeného postoja spočíva aj v spomínanej problematickej charakteristike – prirodzený postoj nie je postoj, prirodzený postoj je fakticky obmedzený (napr. v porovnaní s eidetickým, fenomenologickým postojom), existuje tu však horizontová otvorenosť možností zameriavania sa, ktorá nepodlieha nejakému obmedzeniu, prirodzený postoj opúšťame v prospech fenomenologického postoja, avšak nestrácame ho a môžeme sa doň vrátiť (otázkou zostáva „Ako?“ Rôznosť ciest z prirodzeného postoja a návrat z fenomenologického postoja by však už bola inou témou).

Opisom prirodzeného postoja sa cesta fenomenológie ešte len začína. Z tohto začiatku bude Edmund Husserl ďalej pokračovať cestou fenomenologickej metódy – od toho, ako sa začnú klásť kritické otázky, až po vzdanie sa doterajších názorov, predsudkov, vedeckých a filozofických poznatkov, uzátvorkovanie generálnej tézy sveta spojenej s prirodzeným postojom nášho naivného života, ale aj faktických vied a pod. – smerom k fenomenologickému postoju. Na druhej strane sa v podobe životného sveta („Lebenswelt“) bude Husserl k tejto rovine v závere svojej filozofie aj po realizácii redukcie vracáť. Prirodzený postoj tu vystupuje akoby dvakrát, nedá sa však nikdy úplne opustiť a stáva sa „prirodzeným“ s transcendentálnym horizontom.¹¹ Prirodzený postoj

⁹ Poukazuje na to Luft s odkazom na Helda ([7], 55).

¹⁰ Príkladom je aj Blumenbergova reakcia: „Pri svojej kritike teórie prirodzeného sveta sa Blumenberg opiera o tézu rezistentnosti prirodzeného sveta voči teórii a odôvodňuje ju tvrdením, že sféra prirodzeného sveta teoretické odôvodnenie či uchopenie nepotrebuje... teoretický opis prirodzeného sveta nielenže neprispieva k záchrane a zachovaniu tejto sféry, ale, naopak, ničí jej esenciálny atribút – samozrejmosť.“ ([2], 182)

¹¹ *Prirodzený postoj a Lebenswelt* sú koreláty, ktoré sa k sebe ku koncu Husserlovho diela približujú a nakoniec sú od seba neoddeliteľné ([6], 118; [7], 36, 55 – 56).

„Zatiaľ čo z objektívneho hľadiska je redukcia aktom v dianií konkrétneho vedomia a časovo nasleduje po prirodzenom, priamom živote, redukcia učí, že prirodzený život je 'podstatne' vždy už transcendentálny, bez toho, aby sme to v prirodzenom postoji vedeli alebo mohli vedieť.“ ([5], 140, 141)

už nielenže nie je postojom, nie je ani nejakým úvodným štádiom, ktoré na ceste k fenomenologickému postoju jednoducho opúšťame.

Okrem toho má prirodzený postoj dôležitú úlohu aj z hľadiska fenomenologickej metódy. „Teória prirodzeného postoja, ako fenoménu postoja vôbec, stojí v službách metodológie.“ ([7], 36) Ak chceme „vyrad'ovať z hry“, musíme vedieť nielen „ako“, ale aj „čo“ bude predmetom tejto akcie. A keďže u Husserla nie je metóda ničím prineseným zvonka ([3] 144), prirodzený postoj spoluurčí aj jej realizáciu – minimálne z toho pohľadu, že redukcia sa bude musieť zaoberať celou spomínanou pestrosťou sveta prirodzeného postoja. Predfenomenologický postoj musí byť spojený s fenomenologickým postojom vo väčšej miere než len v podobe prechodného stupňa.

LITERATÚRA

- [1] FINK, E.: *Studien zur Phänomenologie 1930 – 1939*. Den Haag, Martinus Hijhoff 1966.
- [2] GARAJ, P.: „Filozofia ako univerzálna teória? K rétorickej antropológii Hansa Blumenbega.“ In: *Filozofia ako problém?* Bratislava, Kalligram 2004, s. 174 – 192.
- [3] HUSSERL, E.: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. 3. unveränderter Abdruck, Sonderdruck aus Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung. Bd. 1, Halle, Verlag von Max Niemeyer 1928.
- [4] HUSSERL, E.: *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlaß (1926 – 1935)*. Husserliana XXXIV. Hrsg. von Sebastian Luft. Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers, 2001, s. 3 – 147.
- [5] LUFT, S.: *Einige Grundprobleme in Husserls unveröffentlichten späten Texten über phänomenologische Reduktion*. Peter Lang: Europäischer Verlag für Wissenschaften 2002, s. 127 – 148.
- [6] LUFT, S.: „Husserl's Notion of the Natural Attitude and the Shift to Transcendental Phenomenology.“ In: *Analecta Husserliana LXXX*, Dordrecht/Boston/London 2002, s. 114 – 119.
- [7] LUFT, S.: „Phänomenologie der Phänomenologie. Systematik und Methodologie der Phänomenologie in der Auseinandersetzung zwischen Husserl und Fink.“ In: *Phaenomenologica 166*. Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers 2002, s. 35 – 79.
- [8] STRÖKER, E.: *Husserls Werk. Zur Ausgabe der Gesammelten Schriften*. Register. Hamburg, Felix Meiner Verlag 1992.
- [9] WOODWORTH, S. R. – SCHLOSBERG H.: *Experimentálna psychológia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

Mgr. Jaroslava Kunschová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR